O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARIDA ISLOMIY MOLIYALASHTIRISHNI JORIY ETISHDA YUZAGA KELADIGAN RISKLAR VA ULARNI BAHOLASH MEZONLARI

Ruzimov Ixtiyor Baxtiyorovich
Qarshi davlat texnika universiteti «Buxgalteriya hisobi va audit» kafedrasi assistent o'qituvchisi

Annotatsiya. Tezisda O'zbekiston tijorat banklarida islomiy moliyalashtirishni joriy etish bilan bog'liq risklar va ularni o'lchash mezonlari o'rganiladi. Milliy qonunchilik, xalqaro standartlar va ilmiy manbalar qiyosiy tahlil qilinib, mahsulotning huquqiy hamda shariatga muvofiqligini tekshirishni miqdoriy baholashdan oldin qo'llash taklif etiladi. Risklar uchun ko'rsatkichlar jadvali va shartli stress-sinov ishlab chiqiladi. Asosiy xulosa: kredit sifati, likvidlik va muvofiqlik nazorati birgalikda baholanishi lozim.

Kalit so'zlar: islomiy moliyalashtirish, tijorat banki, risk, shariatga muvofiqlik, likvidlik, kutilayotgan zarar, stress-sinov.

Аннотация. В тезисе рассматриваются риски внедрения исламского финансирования в коммерческих банках Узбекистана и критерии их оценки. На основе сравнительного анализа национального законодательства, международных стандартов и научных источников предложено предварять количественную оценку проверкой правового и шариатского соответствия продукта. Разработаны система показателей и условный стресс-тест. Сделан вывод о необходимости совместной оценки кредитного качества, ликвидности и контроля соответствия.

Ключевые слова: исламское финансирование, коммерческий банк, риск, шариатское соответствие, ликвидность, ожидаемые потери, стресс-тестирование.

Abstract. This thesis examines the risks of introducing Islamic financing in Uzbekistan's commercial banks and criteria for their assessment. Comparative analysis of national legislation, international standards and research supports a two-stage approach: legal and Shariah compliance screening followed by quantitative risk assessment. A set of risk indicators and an illustrative stress test are developed. The findings support joint assessment of credit quality, liquidity and compliance controls.

Keywords: Islamic financing, commercial bank, risk, Shariah compliance, liquidity, expected loss, stress testing.

Kirish

Islomiy moliyalashtirishni bank tizimiga joriy etish moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin, biroq uning natijasi shartnomalar mazmuni va nazorat sifatiga bog'liq. Kammer va hammualliflar ushbu sohada prudensial tartibga solish, moliyaviy xavfsizlik mexanizmlari hamda sukuk bozorini rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi [1]. Shuning uchun islomiy mahsulotni faqat foizsiz moliyalashtirish sifatida talqin qilish risklarning bir qismini e'tibordan chetda qoldiradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

O'zbekistonda 2026-yil 27-martdagi O'RQ-1126-son Qonun islomiy bank faoliyatining huquqiy asoslarini belgiladi. Unda foydani taqsimlash, vakillik, nasiya savdo, oldindan to'lov, sheriklik va islomiy ijara operatsiyalari nazarda tutilgan [2]. 2026-yil 17-iyulda 3252-7-son bilan ro'yxatdan o'tkazilgan o'zgartirishlar esa litsenziyalashda islomiy moliya kengashi, maxsus bo'linma, ichki audit, uch yillik biznes-reja va alohida hisob yuritish imkoniyatini hujjatlar bilan tasdiqlashni talab qiladi [3].

Tadqiqotning maqsadi — ushbu huquqiy sharoitda tijorat banklari uchun asosiy risklarni ajratish va amaliy baholash mezonlarini taklif etish. Tadqiqot savoli quyidagicha: moliyaviy yo'qotish ehtimoli bilan shartnomaning huquqiy hamda shariatga muvofiqligini bitta boshqaruv jarayonida qanday hisobga olish mumkin?

Metodologiya

Tadqiqot normativ va konseptual tahlilga asoslanadi. Axborot bazasini 2026-yil 30-oktabr holatida tekshirilgan milliy hujjatlar, Islomiy moliyaviy xizmatlar kengashi (IFSB) standartlari, Xalqaro valyuta jamg'armasi tadqiqoti va Bazel qo'mitasining uslubiy izohi tashkil etadi. Manbalar mavzuga bevosita aloqadorligi, birlamchi manba ekanligi va ochiq tekshirish imkoniyati bo'yicha tanlandi. Banklarning yopiq ma'lumotlari, so'rovnoma yoki ekonometrik tanlanma ishlatilmadi.

Tahlil uch bosqichda bajarildi: shartnoma bo'yicha risk manbalari ajratildi; har bir risk kuzatiladigan indikator bilan bog'landi; kredit yo'qotishi va likvidlikka birgalikdagi shokning ta'siri shartli misolda hisoblandi. IFSB-1 tasnifidan tayanch sifatida foydalanildi [4]. Ishning natijasi — milliy muhitga mos taklif etilayotgan baholash tizimi; u banklar bo'yicha empirik reyting emas. Misoldagi parametrlar usulni tushuntirish uchun tanlangan.

Tahlil va natijalar

Shartnoma turi riskning yuzaga kelish bosqichini o'zgartiradi. Murobahada tovar bank egaligida turgan davrdagi bozor riski sotuvdan keyin mijozning to'lov riskiga almashadi. Ijarada bank mulkdor sifatida aktiv bilan bog'liq majburiyatlarni ham hisobga oladi. Muzoraba va mushorakada esa loyiha natijasi, axborotning ishonchliligi va kapitaldan chiqish shartlari muhim. IFSB-1 kredit, ulushli investitsiya, bozor, likvidlik, daromadlilik va operatsion risklarni alohida ko'rib chiqadi [4].

Quyidagi jadval ushbu tasnifni O'zbekistonda mahsulot joriy etish jarayoniga moslashtiradi. Ko'rsatkichlar tayyor normativ limitlar emas; ularning chegaralari amaldagi talablar va bankning riskka moyilligi asosida belgilanadi.

1-jadval. Risklar va taklif etilayotgan baholash mezonlari

Risk turi	Baholash mezoni	Nazorat yo'nalishi
Kredit	Bir yillik PD, LGD, EAD; 90 kundan ortiq kechikkan to'lovlar ulushi	Mijoz pul oqimi va ta'minotni tekshirish
Likvidlik	30 kunlik LCR; muddat va valyuta bo'yicha pul oqimi tafovuti	Muvofiq likvid aktivlar zaxirasi va favqulodda reja
Bozor	Valyuta ochiq pozitsiyasi; aktiv narxi pasayishidagi zarar	Pozitsiya va aktivni saqlash muddati limitlari
Sheriklik	Loyiha zarari; tarmoq konsentratsiyasi; hisobot kechikishi	Loyiha auditi va kapitaldan chiqish tartibi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Risk turi	Baholash mezoni	Nazorat yo‘nalishi
Daromadlilik va DCR	Investor kutgan va erishilgan daromad tafovuti; bank voz kechgan foyda ulushi	Foyda taqsimoti va investorlar bilan oshkora aloqa
Shariatga nomuvofiqlik	Jiddiy audit topilmalari; tasdiqsiz bitimlar; nomuvofiq daromad ulushi	Mahsulot ekspertizasi va tuzatish chorasi
Operatsion va huquqiy	Xato operatsiyalar ulushi; zarar summasi; hujjat va hisobdagi tafovutlar	Alohida hisob, huquqiy ekspertiza va ichki audit

Manba: [3]–[7] asosida tuzildi; indikatorlar muallif taklifi.

DCR (displaced commercial risk) — investorlarni saqlab qolish uchun bank o‘z foyda ulushining bir qismidan voz kechishi bilan bog‘liq ko‘chirilgan tijoriy riskdir [4]. Uni kuzatishda voz kechilgan summa bankning shartnomaviy foyda ulushiga nisbatan olinishi mumkin. Bu ko‘rsatkich majburiy daromad kafolati sifatida talqin qilinmaydi. Shariatga muvofiqlikda esa kichik nomuvofiq daromad ulushi ham jiddiy shartnoma buzilishini oqlamaydi; topilmaning mazmuni alohida tekshiriladi [6].

Baholashning birinchi bosqichida tegishli litsenziya, mahsulotning muvofiqlik xulosasi, mulk huquqini tasdiqlovchi hujjatlar va hisob tizimi tekshirilishi taklif etiladi. Jiddiy huquqiy yoki shariatga nomuvofiqlik aniqlansa, mahsulotni ishga tushirish kamchilik bartaraf etilguncha kechiktiriladi. Ikkinchi bosqichda esa jadvaldagi moliyaviy indikatorlar va stress-sinov qo‘llanadi. Bunday ketma-ketlik past kredit riski bilan jiddiy muvofiqlik kamchiligini o‘zaro qoplashga yo‘l qo‘ymaydi.

Murobaha bo‘yicha debitorlikka o‘xshash kredit ekspozitsiyasi uchun bir yillik kutilayotgan zarar quyidagicha hisoblanadi [8]:

$$EL = EAD \times PD \times LGD$$

Bu yerda EAD — defolt paytidagi talab summasi; PD — bir yil ichida defolt ehtimoli; LGD — defolt sodir bo‘lganda yo‘qotiladigan ulush. Bu soddalashtirilgan o‘lchov buxgalteriya zaxirasi yoki kapital normativining to‘liq hisobi emas. Uni mushoraka va muzorabadagi oddiy tijoriy zararga avtomatik tatbiq etish to‘g‘ri bo‘lmaydi: sheriklikda kapital qiymati hamda loyiha pul oqimi alohida baholanadi.

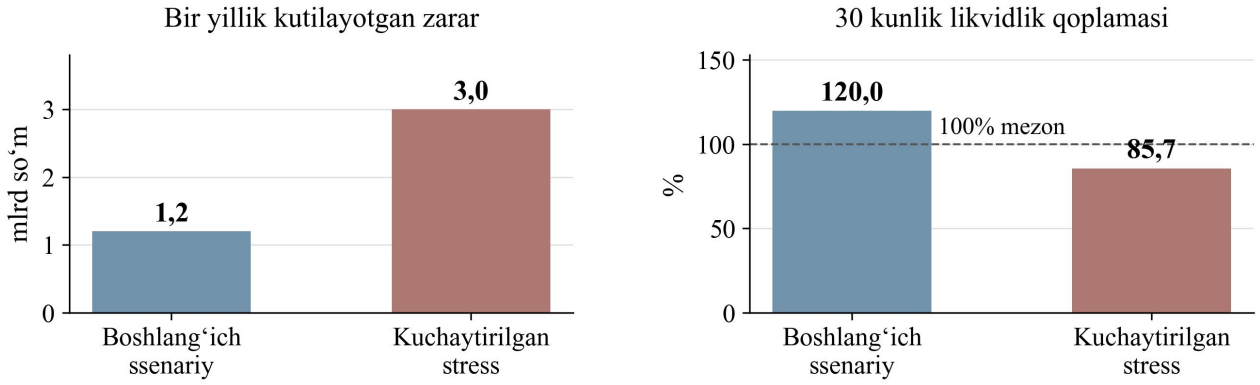
Shartli misolda EAD 100 mlrd so‘m, PD 3%, LGD 40% bo‘lsa, EL 1,2 mlrd so‘mni tashkil etadi. Bir yillik stress parametrlarida PD 6% va LGD 50% deb olinsa, zarar 3 mlrd so‘mga yetadi. Demak, bir vaqtdagi ikki shok kutilayotgan zararni 2,5 baravar oshiradi. Natija real bank uchun prognoz emas, tanlangan parametrlar hisobidir.

Likvidlikni o‘lchashda GN-6 shariatga muvofiq yuqori sifatli likvid aktivlar (HQLA)ni 30 kunlik stressdagi sof pul chiqimiga solishtiradi [7]:

$$LCR = \frac{HQLA}{NCO} \times 100\%$$

NCO — keyingi 30 kun uchun stressdagi sof pul chiqimi; uni hisoblashda pul kirimlarini tan olish cheklovlari inobatga olinadi. Shartli misolda tegishli chegirmalardan keyingi HQLA 30 mlrd so‘m, NCO 25 mlrd so‘m bo‘lsa, nisbat 120% bo‘ladi. Kuchaytirilgan stressda NCO 35 mlrd so‘mga chiqib, zaxira o‘zgarmasa, nisbat 85,7% gacha pasayadi. GN-6dagi 100% qoplama mezonigacha 5 mlrd so‘mlik qo‘shimcha zaxira kerak bo‘ladi. Bu xalqaro uslubiy mezon; uning milliy qo‘llanishi vakolatli organ talablariga bog‘liq [7].

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

1-rasm. Shartli stress-sinov natijalari
Manba: muallif hisob-kitobi; uslubiy asos — [7], [8]. Raqamlar shartli.

Muhokama

Misol kredit riski va likvidlikni alohida baholash yetarli emasligini ko'rsatadi. Mijoz to'lovining kechikishi bir tomondan zarar ehtimolini, ikkinchi tomondan esa qisqa muddatli pul yetishmovchiligini oshiradi. Zaxiralarni shakllantirish qarori bankning kapital rejasiga, pul oqimi uzilishi esa favqulodda moliyalashtirish rejasiga bog'lanishi kerak. IFSB-12 likvidlik buferi, resurslar diversifikatsiyasi va favqulodda rejani o'zaro uyg'unlashtirishga e'tibor qaratadi [5].

O'zbekiston banklari uchun taklif etilayotgan amaliy yechim — mahsulot kesimida risk pasporti yuritish. Unda risk egasi, indikator, ma'lumot manbasi, kuzatish davriyligi, ichki chegara va chegara buzilgandagi chora belgilanadi. Likvidlik kundalik, kechikkan to'lovlar va operatsion hodisalar oylik, mahsulot muvofiqligi esa joriy nazorat hamda davriy audit orqali kuzatilishi mumkin. Davriyliklar muallif taklifi bo'lib, bank miqyosi va amaldagi talablar asosida aniqlashtiriladi.

Mahsulotni sotuvchi bo'linma o'z operatsiyasini mustaqil tasdiqlamasligi lozim. Risk nazorati, islomiy moliya kengashi va ichki auditning vazifalarini ajratish yangi milliy litsenziyalash talablari hamda IFSB-31ning javobgarlik va nazorat muvozanati tamoyillariga mos keladi [3], [6]. Shartnomada foyda taqsimoti, zarar kim tomonidan ko'tarilishi va muddatidan oldin chiqish shartlarini tushunarli ochib berish mijoz kutishlarini boshqarishga yordam beradi.

Tadqiqot cheklovi — taklif etilgan indikatorlar haqiqiy bank portfellarida sinovdan o'tkazilmagan. Shu sababli barcha banklar uchun yagona xavfsiz PD, LGD yoki daromad tafovuti chegarasi tavsiya qilinmaydi. Keyingi bosqichda mahsulotlar bo'yicha to'lov, zarar, likvidlik va audit ma'lumotlari yig'ilib, indikatorlarning erta ogohlantirish xususiyati tekshirilishi zarur. Alohida risk ballarini yig'ish o'rniga jiddiy muvofiqlik buzilishi mustaqil to'xtatish mezoni bo'lib qolishi kerak.

Xulosa

O'zbekiston tijorat banklarida islomiy moliyalashtirish risklarini baholash shartnoma tuzilishi, bankning moliyaviy holati va muvofiqlik nazoratini birgalikda qamrab olishi zarur. Tezisda huquqiy hamda shariatga muvofiqlikni dastlab tekshirish, keyin moliyaviy indikatorlar va stress-sinovni qo'llashdan iborat ikki bosqichli yondashuv taklif etildi. Uning amaliy vositasi — risklar jadvali va mahsulotning risk pasportidir.

Shartli hisobda kreditning kutilayotgan zarari 1,2 mlrd so'mdan 3 mlrd so'mga oshib, likvidlik qoplamasi 120% dan 85,7% gacha tushdi. Bu natija zararni qoplash rejalari bilan likvidlik buferini bir

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

vaqtda tekshirish zarurligini asoslaydi. Taklifni amaliyotga kiritishdan oldin parametrlarni bankning haqiqiy ma'lumotlarida tekshirish va amaldagi milliy talablarga moslashtirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. Kammer et al., "Islamic Finance: Opportunities, Challenges, and Policy Options," IMF Staff Discussion Note SDN/15/05, Apr. 2015, doi: 10.5089/9781498325035.006.
2. O'zbekiston Respublikasi, "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga O'zbekistonda islomiy bank faoliyatini joriy etishga qaratilgan qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish to'g'risida," O'RQ-1126, 27.03.2026. [Online]. Available: https://lex.uz/uz/acts/-8099403. Accessed: Oct. 30, 2026.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, "Bank faoliyatiga ruxsat berish tartibi va shartlari to'g'risidagi nizomga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida," qaror 19/2, 23.06.2026, ro'yxat 3252-7, 17.07.2026. [Online]. Available: https://lex.uz/mact/8339242. Accessed: Oct. 30, 2026.
4. IFSB, Guiding Principles of Risk Management for Institutions (Other than Insurance Institutions) Offering Only Islamic Financial Services, IFSB-1, Dec. 2005. [Online]. Available: https://www.ifsb.org/wp-content/uploads/2023/10/IFSB-1-December-2005_En.pdf. Accessed: Oct. 30, 2026.
5. IFSB, Guiding Principles on Liquidity Risk Management for Institutions Offering Islamic Financial Services, IFSB-12, Mar. 2012. [Online]. Available: https://www.ifsb.org/wp-content/uploads/2023/10/IFSB-12-March-2012_En.pdf. Accessed: Oct. 30, 2026.
6. IFSB, Guiding Principles for Effective Supervision of Shariah Governance, IFSB-31, Jul. 2025. [Online]. Available: https://www.ifsb.org/wp-content/uploads/2025/07/IFSB-31-Guiding-Principles-for-Effective-Supervision-of-Shariah-Governance.pdf. Accessed: Oct. 30, 2026.
7. IFSB, Guidance Note on Quantitative Measures for Liquidity Risk Management in Institutions Offering Islamic Financial Services, GN-6, Apr. 2015. [Online]. Available: https://www.ifsb.org/wp-content/uploads/2023/10/GN-6-GN-on-LRM-April-2015-final.pdf. Accessed: Oct. 30, 2026.
8. Basel Committee on Banking Supervision, An Explanatory Note on the Basel II IRB Risk Weight Functions, Jul. 2005. [Online]. Available: https://www.bis.org/bcbs/irbriskweight.pdf. Accessed: Oct. 30, 2026.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.